

10.Hafta

Orta Çağ'da Siyasal-Sosyal-Kurumsal Yapı: Yöntem ve Teoriye Dair

Siyasal ve Hukuki Düzen

V. yüzyıldan yaklaşık XI. yüzyıla değin Avrupa'da Roma İmparatorluğu nispetinde güçlü bir merkezi yapıya rastlanmamıştır. Bu dönemde merkezi olarak kabul edilebilecek tek kurum, hiyerarşik bir düzene sahip olan Roma Kilisesi idi. Buna karşın, yaptıkları saldırılarla Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasına yol açan barbar Germen kavimleri, yerleşik hayata yeni geçmiş, savaşçı ve "ilkel" topluluklar olup, merkezi siyasal kurumlara sahip değillerdi. Yerleşik hayata yeni geçilmiş olması ekonomik farklılaşmayı azaltmakta ve bu da eşitlikçi bir sosyal yapı doğurmaktaydı. Bu kavimler, halk tarafından kendilerine savaşta komutanlık, barışta ise liderlik yapması için "seçilen" krallar tarafından yönetilirlerdi. Bu krallar, mutlak otoriteye sahip olan Roma İmparatorlarından farklı olarak, kavimlerinin gelenek ve göreneklerinden oluşan kurullarla sınırlıydı (Kelly, 1992: 99-100). Halkına karşı yükümlülüklerini yerine getirmede eğer yetkilerini aşar ve gelenek ve göreneklerden oluşan bu hukuka aykırı davranışlar içerisine girerlerse iktidardan uzaklaştırılabilirlerdi (Ullman, 1970: 12). Kısaca, kral iktidarını halktan almakta ve ona karşı sorumlu olmaktadır. Demokratik niteliğe sahip bu görüş, "devletin yükselen teorisi" veya "devletin popülist teorisi" olarak adlandırılır.

Öte yandan Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra tek merkezi güç olarak kalan Roma Kilisesi'nde, iktidarın Tanrı'dan kaynaklandığı ve bu iktidarın da İsa tarafından St. Paul'e devredildiği şeklinde bir inanış hâkimdi. Bütün iktidarın

Tanrı'dan geldiğini ifade eden bu inanış (*Omnis potestas a Deo*), kiliseyi Tanrı'nın iktidarının dünyadaki temsilcisi olarak sunmakta ve tüm dünyasal iktidarların kilisenin buyruklarına tabi olması gerektiğini savunmaktaydı. Pek tabii ki kilise adına bu iktidarı kullanacak olan da Roma Kilisesi'nin başı olan Papa'ydı. Ullmann'ın ifade ettiği üzere (1970: 13), iktidarın kaynağına dair bu ikinci görüş, "devletin alçalan teorisi" ya da "teokratik teori" olarak adlandırılmaktadır ve tüm Orta Çağ, bahsedilen devletin yükselen teorisi ile devletin alçalan teorisinin karşılıklı çatışmalarıyla geçmiştir. Yine Ullmann'a göre bu çatışma, siyasal düşünürlerin Eski Yunan ve Roma medeniyetlerine nispetle az olması nedeniyle siyasal söylemde değil fakat hukuk alanında gerçekleşmiştir. Hukuk bu dönemde adeta tarafların fikirlerinin açıklanma aracı olmuştur. Bu çağlarda hukuk toplumun amaçlarını ifade etmekteydi. Hukuk, adalet fikrinin gerçeğe dönüştürülmesi olarak algılanmakta ve fakat neyin adil olduğu farklı yönetimlerin bakış açılarına bağlı kalmaktaydı (Ullmann, 1970: 15-6). Bu çerçevede Roma İmparatorluğunu yıkan barbar kavimler için, herhangi bir düzenin oldukça uzun zaman geçerli olmuş olması, o düzenin hukuka uygun ve adil olma şansının ortaya çıkmasına yol açmaktaydı. Bu kavimlerde hukukun yapılmasından değil keşfedilmesinden bahsetmek daha doğru olur (Sabine, 1969: 200). Böyle bir hukuk ve toplum anlayışında kral tüm toplumsal gerçekliğe dair bilgiyi elinde tutarak tebaası arasında adalet dağıtan üstün bir kişi olmayıp, barış ve düzeni koruyarak adaletin ortaya çıkmasını sağlayan, hukukla sınırlı bir yöneticiydi. Nitekim, daha önce de ifade edildiği gibi Orta Çağ'da adalet, barış ve düzenin sağlanması olarak kabul edilmekteydi (Hayek, 1995: 22). Buna karşın 11. yüzyıla doğru ortaya çıkan kilise hukuku (canon law) Papa fermanları, kilise kurulu kararları ve kilise babalarının düşüncelerine dayanmaktaydı ve bu dünyanın ve diğer dünyanın gerçek bilgisine dayanan kutsal kitaptan ilham almaktaydı. Böyle bir hukuk sisteminde adaletin yolu,

Aziz Augustinus'un fikirlerinde de görüleceği üzere iman etmekten geçmekteydi. Adil bir toplum, toplumsal ilişkilerin Hıristiyanlık dininin icaplarına göre düzenlenmesi ile kurulabilirdi.

Feodal toplum düzeni, onuncu ve on birinci yüzyılların baskın yapısı olarak nitelendirilebilir. Yukarıda Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra, Orta Çağ boyunca Roma denginde bir merkezi gücün ortaya çıkmadığını ifade etmiştik. Dokuzuncu yüzyılda Germen kavimlerinden gelen Charlemagne'ın kurduğu imparatorluk onun ölümüyle oğulları arasında parçalanmış ve Avrupa yeniden bir istikrarsızlık içine düşmüştür. Merkezi bir gücün hâkim olmadığı Avrupa'da, dönemin baskın üretim şekli olan tarımsal üretimin ihtiyaç duyduğu barış ortamını feodalizm kurumu sunmuştur.

Charlemagne İmparatorluğu'nun çöküşünün ardından iktidar kont adı verilen ve birkaç yüz mil kare toprağa sahip olan kişilerin eline geçmiştir. Kontlar sahip oldukları topraklar üzerindeki durumlarını sağlamlaştırmak ve diğer kontların saldırılarından korunmak üzere kendilerinden daha az toprağa sahip olan ve dolayısıyla daha düşük statüde olan lordlarla aralarını iyi tutmaya ve hatta onlar üzerinde kontrol sağlamaya çalışmışlardır. "Konta göre daha düşük statüdeki bu lordlar kontun korumasını ya kendiliklerinden kabul etmişler ya da kont tarafından kabule zorlanmışlardır. Böylece lordlar kontun vassalı, kont da vassalların lordu olmuştur" (Palmer & Colton, 1978: 24). Miller'a göre lord ile vassal arasındaki bu ilişki, özgür kişiler arasında gerçekleştirilen bir sözleşmedir ve karşılıklı bir takım yükümlülükler içerir. Bu ilişki çerçevesinde bir vassal lorduna sürekli bir vergi vermekle yükümlü olmamakla birlikte, lordun çocuğunun evliliği, vassalın mirasa sahip olması gibi zamanlarda belli miktarlarda parayı lorduna vermek durumundaydı. Bunun yanı sıra vassal askerleriyle birlikte yılın belli bir miktar gününde lordun

yanında savaşa katılırdı (Miller, 1976: 272). Vassal'ın gününde lorduna karşı yerine getirdiği bu hizmetlere karşılık, lord da vassala diğer lordlardan gelebilecek tehditlere karşı güvence sağlar, mülkiyetinin devamlılığını garanti ederdi. Eğer bir vassal genç yaşta ölmüş ise lord onun küçük yaştaki çocuklarına ve ailesine bakmakla yükümlüydü. Ölen vassalın çocukları yetişince de lord babalarının mülklerini onlara geri verirdi. Lordun vassallarına karşı yerine getirmekle yükümlü olduğu diğer bir sorumluluğu da vassalların arasında çıkan uyuşmazlıkları çözmektir.

Bu dönemde gelenek, hukukun yaşayan tek kaynağı haline gelmiş ve yöneticiler yaşamada dahi geleneği yorumlamaktan öteye çok az şey yapmışlardır.” Geleneğin feodal toplum hukukunda sahip olduğu önemi göstermesi açısından bu dönemde İslam dünyası üzerine düzenlenen Haçlı Seferleri'nden sonra 1099'da Filistin'de kurulan Latin Devleti'nin hukukunun, yasama faaliyetiyle değil fakat bu devleti oluşturan, Avrupa'nın çok farklı yerlerinden gelmiş olan çeşitli halkların tümünün geleneklerinin birbiriyle uyumlulaştırılarak oluşturulması dikkate değerdir (Kelly, 1992: 101-02).

Feodal toplum düzeninde gözlenen ikinci ilişki biçimi, lord ile serf arasında olanıdır. Bu ilişkide yer alan tarafların eşitliğinden söz etmek mümkün değildir. Güçlü merkezi yapıların olmadığı, kargaşanın hâkim olduğu süreçte lordun serfi koruması altına almasına karşılık serf de lordun topraklarında çalışarak ona hizmet ederdi (Miller, 1976: 273). Lordun şatosu çevresindeki köy halkı ve araziler lordun mülkünü yani “manor”u oluştururdu. Serfler lordun izni olmadan manordan ayrılamazlardı. Kaldı ki, tam bir kargaşanın hâkim olduğu bu dönemde serfin sahip olduğu güvenli ortamı terk etmesi düşünülemezdi (Palmer & Colton, 1978: 25). Bir manorda ilişkiler, manoryal geleneğe dayalı olarak düzenlenirdi. Lordun serflere güvenlik sağlamasına ek olarak diğer bir fonksiyonu ise adaletin yerine getirilmesiydi. Buna göre lord,

serfleri manoryal geleneğe göre yargılama ve cezalandırma yetkisini elinde tutmaktaydı (Miller, 1976: 273-74).

Feodal düzende gerek hiyerarşik gerekse de coğrafi olarak parçalı bir hukuk sistemi ile karşılaşılmaktadır. Hiyerarşik olan vassallar, tüm vassalların lordun başkanlığında toplanmasıyla oluşan mahkemede yargılanırken, serfler bağlı olduğu lordlarca yargılanmaktaydı. Coğrafi açıdan da, geleneklerin hukukun kaynağı olduğu böyle bir düzende farklı bölgelerden gelen insanların farklı yargılanmaya tabi tutulması söz konusuydu.

Bu anlamda feodal düzen bir statüler düzenidir. Var olan hiyerarşik sıralanışın geleneksel hukuk aracılığıyla sürdürülmesi söz konusudur. Hukuk kurumunun var oluş nedeni olan “adaletin sağlanması” amacının da, böyle bir düzende, hiyerarşik statü toplumunun devamlılığına hizmet etmek olduğu düşünülebilir. Nitekim Miller'ın da ifade ettiği gibi, hukuk ve adalet ortak barış ve düzenin sağlanması için statükonun muhafaza edilmesine hizmet etmektedir (Miller, 1976: 277). Hatırlanacağı gibi Eski Yunan'ın ünlü düşünürü Platon da kurguladığı ideal devlet düzeninde sınıfsal ayrılıklara dayalı bir toplum modeli önermiş ve adaleti de bu sınıfların birbirleriyle uyumlu birliği olarak düşünmüştü. Buna göre Platon'un ve feodal düzenin adalet ve toplum anlayışlarındaki temel farklılık, hukuk anlayışlarında yatmaktadır. Platon, yöneticilerin toplumsal konularda geleneğin ürünü olan hukuk yerine aklının sesini dinlemesi gerektiğini söylemiştir (Sabine, 1969). Buna karşılık feodal toplum düzeninde yönetici olan lord şatosunda vassallarıyla birlikte bir davaya bakarken salt aklının değil fakat daha ziyade geleneklerin sesine kulak veriyordu.

Ekonomik ve Sosyal Düzen

Batı Roma İmparatorluğu'nun M.S. V. yüzyılda yıkılmasının ardından onun sağladığı güvenlik ortamında gelişen ekonomik, sosyal ve sanatsal hayat bir gerileme içerisine girmiştir. Ancak bu gerileme en azından takip eden üç yüzyıllık süre için mutlak bir çöküntü şeklinde değildir. Yalçın'ın da belirttiği gibi Germen asıllı istilacı kavimler Fransa, İspanya ve İtalyan yarımadasını istila ettikten sonra burada yüksek bir uygarlık seviyesinde yaşayan yerel halklardan etkilenmiş, onların hayatlarına kendilerini uydurmuşlardır. Keza, Frank kralları Roma'dan miras kalan ticari canlılık sayesinde kasalarını doldurduklarını görerek varolan düzeni muhafaza etmeye çalışmışlardır. Ayrıca istilacı kavimler denizcilikle alakadar olmadıkları için deniz ticareti sekteye uğramadan devam etmiştir. Eski Yunan ve Roma uygarlıkları kadar parlak olmasa da ekonomik ve sosyal hayatın belli bir seviyede muhafaza edilebildiği bu dönem *Merovenj* dönemi olarak bilinir.

Öte yandan Germen aristokratları Roma'nın toprak düzeninin dayandığı *latifundia* sistemini zaman içinde yok etmişlerdir. İstilalar sonunda Romalı *latifundia* sahiplerinin yerine kendilerini koyan Germen aristokratları zamanla küçük ve orta halli çiftçilerin tamamen ortadan kalkmasına yol açmış ve halkı, toprağa bağlı köle, yani serf konumuna indirgemişler, kendileri de derebeyi olmuşlardır. Merovenj döneminin sonuna gelindiğinde tüm topraklar derebeyleri ve kilise arasında bölüşülmüş ve halk da serf konumuna indirgenmiş oluyordu. *Latifundiaların* ortadan kaldırılmasına paralel olarak, Akdeniz ticareti de Kuzey Afrika'da hakimiyeti ele alan Müslüman ülkelerin eline geçmiş ve Avrupa'da ticaret sekteye uğrayarak tarımsal üretimde azalmaya yol açmış ve bu da, içine kapalı bir üretim ve tüketim sistemini doğurmuştur. Tarım yerine zanaatla uğraşan çok küçük bir halk kesimi de sayıları gittikçe azalır

sönükleşen şehirlere yerleşmişlerdir. Buralarda bu zanaatkârlar loncalar halinde örgütlenmişlerdir. Loncalara bağlı olarak çalışan bu insanlar şu üç statüden birinde yer alıyordu: usta, kalfa, çırak. Bu anlamda Orta Çağ toplumu özellikle VIII. yüzyıldan itibaren derebeyi-serf; usta-kalfa-çırak ve ruhban sınıfından oluşan tam bir hiyerarşi toplumu haline gelmiştir. Bu yeni dönem, *Karolenj* dönemi olarak bilinir. İşte, “karanlık orta çağlar” deyimiyle daha çok bu dönem kastedilir.

Avrupa'nın içine girdiği bu karanlık dönem, XII. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş olumlu yönde değişmeye başlamıştır. Tabii, VIII. yüzyıl ile XII. yüzyıl arasında geçen zaman zarfında Avrupa'nın içine sürüklendiği bu karanlıktan kendini kurtarabilmiş yerler de bulunmaktadır. Bu yerlerin başında Venedik şehri gelmektedir. Bataklıklarla çevrili küçük adacıklar üzerine kurulmuş olan bu şehir barbarların istilasından kaçabilmiştir. Denizcilikte çok üstün meziyetlere sahip olması ve doğal kaynaklarının olmayışı bu şehri ticarete çok ileri gitmeye zorlamıştır. Tüm Avrupa'nın dünyanın geri kalan kısmıyla bağlarının koptuğu yüzyıllar boyunca Venedik, Bizans, Suriye, Mısır gibi, uygarlığın çok daha yüksek olduğu, Akdeniz ülkeleriyle ilişkilerini sürdürmüştür. Venedik'in ticari başarısı neticesinde ulaştığı göz kamaştırıcı zenginlik Napoli, Cenova ve Floransa gibi diğer İtalyan şehirlerini de Venedik'i takip etmeye sevk etmiştir (Yalçın, 1983: 124-125).

XI. yüzyılda başlayan Haçlı seferlerinin de Avrupa'nın silkinmesinde etkisi olmuştur. Bu seferler kalıcı zaferler getirmemiş olsa da, doğuda yaşanan uygarlıktan haberdar olunmuş ve aynı zamanda Akdeniz ticareti de yeniden Avrupalıların eline geçmiştir. Akdeniz ticaretinin ele geçmesiyle, İtalya'dan kuzeye doğru ticaret yayılmaya başlamıştır. Güneyden kuzeye doğru akan nehirlerin varlığı bu gelişmede etkin olmuştur. Ren, Ron ve Tuna nehirlerinin de yardımıyla Akdeniz'den gelen mallar önce İtalya'ya oradan da Avrupa'nın kuzeyine sevk edilmiştir. Avrupa'da ilk canlanan

bölge bu nehirlerin denize döküldüğü yer olan Hollanda ve daha sonra da Almanya'nın Hamburg, Bremen ve Lübek şehirlerini içine alan Hansa bölgesidir (Yalçın, 1983: 125).

Ticaretin canlanmasıyla birlikte içine kapalı tarımsal üretimden ticarete dönük tarımsal üretime doğru bir dönüşüm başlamıştır. Böylece daha fazla toprak tarıma açılmıştır. Tarımdaki bu gelişmeye paralel olarak, Avrupa'da hiçbir yere bağlı olmayan ve şehirler arasında dolaşarak ticaret yapan bir "serüvenci tüccarlar" sınıfı doğmuştur. Bunlar hiçbir yerde sürekli oturmadıklarından, ne bir derebeyine ne de kiliseye bağlıdırlar. Bunlar havaların ticarete elvermediği mevsimlerde mallarını depolamak üzere ticaret yolları üzerindeki surlarla korumalı kasabaların etrafında konaklamaktaydılar. Zamanla bu tüccarlar konakladıkları bu toprakları derebeylerinden ya da kiliseden satın aldılar. Buralarda özgür komünler oluşturmaya başladılar. Kendi hukuk sistemlerini geliştirdiler. Kendi aralarında kurdukları loncalar yerel yönetimde önemli söz sahibi oldu. Yalçın'ın (1983: 126) belirttiği gibi günümüz belediyelerinin temelinde bu loncalar yatmaktadır. Öyle ki, "lonca mensuplarının toplanıp yemek yediği, içki içtiği ve şehir meselelerini konuştuğu, bir nevi kulüp olan 'Guild Hall' (Lonca Lokalleri), bugün bile Batı ülkelerinde, belediye binalarına verilen isimlerdir" (Yalçın, 1983: 126)

Tarımda, yukarıda sözünü ettiğimiz canlanmayla ters yönde bir gelişme, bu alandaki istihdamda yaşanmıştır. Tarımın getirdiği gelirdeki artış büyük toprak sahibi derebeylerini bu topraklardan doğrudan kendi hesaplarına faydalanmaya itti. Eskiden bu topraklar yarıcılık veya aşar gibi, derebeyi açısından, daha az gelir getiren usullerle işlenmekteyken artık, toprak sahibi bu toprakları işçi tutup bizzat kendi hesabına ekip biçmekteydi. Tabii, bunun kaçınılmaz sonucu, tarım sektöründe büyük bir işsiz kitlesinin doğmasıydı. Bu yeni işsiz köylü kesimi tek çareyi yeni doğmakta

olan şehirlere gitmekte buldu. Böylece şehirlerde ileride doğacak olan sanayinin ihtiyaç duyacağı ucuz işgücünün de tohumları atılıyordu.¹

XII. yüzyıl civarında Avrupa'da meydana gelmeye başlayan bu canlanma ilerleyen yüzyıllarda artarak devam etmiştir. XV. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'da hümanizm akımıyla birlikte Rönesans'ın doğuşuna şahit oluyoruz. Bu yüzyılda, özellikle Bizans'ın yıkılmasıyla, klasik Yunan medeniyetinin, o güne kadar Avrupalıların haberdar olmadıkları, önemli eserleri İstanbul'dan İtalya'ya getirilmiştir. Yalçın'ın işaret ettiği üzere, İstanbul'un fethinden kısa bir süre önce, 1423 yılında, İstanbul'dan Venedik'e 238 cilt eser gelmiştir. Nitekim Platon'un yapıtlarının yeniden bulunup Avrupa'da tanınması bu yıllara denk gelmektedir (Yalçın 1983, 131).

Bu eserler, İtalya'da hümanizm akımıyla “doğal insan”a yönelik olarak ortaya çıkan ilgiyi pekiştirmiştir. Hıristiyanlığın bu dünyaya sırtını dönüp kendini dünyevi zevklerden ve başarılardan alıkoyarak ebedi kurtuluşu amaçlayan “mümin”ine karşılık, eski Yunan ve Romalılar, genel olarak, bu dünyada başarıyı ve mutluluğu amaçlayan ve bu doğrultuda çaba sarf eden “birey”i yüceltmektedirler. Hannah Arendt'in *İnsanlık Durumu* adlı eserinde ortaya koyduğu gibi, bu dünyada yaşarken bir vatandaşın ortaya koyduğu eserler sayesinde vatandaşları tarafından onurlandırılması ve bu dünyadan ayrıldıktan sonra da bu eserleri ve başarılarıyla anılması klasik çağ insanı için çok büyük anlam ifade etmekteydi. Toplumsal hayatta (siyasal, sanatsal, askeri) üstün başarılarla imza atmak doğrultusunda yaşanan bu “aktif hayat” Arendt'in eserinde *vita activa* olarak ifade edilmiştir.² Öte yandan, özellikle Sokrates ve Platon, ve bir dereceye kadar Aristoteles, gibi “entelektüel

¹ Sanayi devriminin ilk gerçekleştiği yer olan İngiltere'de köylülerin nasıl topraksız kalarak şehirlere göç etmek zorunda kaldığının iyi bir anlatımı için Barrington Moore'un *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri* (Ankara: İmge Kitabevi, 2003) adlı eserine bakınız.

² Eski Yunan'da *polis* içinde aktif hayata ve dünyevi meselelere verilen önemi göstermesi bakımından Perikles'in “Cenaze Söylevi”ni okuyunuz.

erdemî" yücelten düşünürlerin dünyevi hayatı ikinci plana atan hayat tarzı *vita contemplativa* olarak ifade edilir.

İşte, klasik çağların (eski Yunan ve Roma) bu dünyada siyasi, ekonomik ve sanatsal başarıyı hedefleyen insan tipi, Rönesans'ın hümanizm akımıyla birlikte, Avrupa'da yeniden doğmaktaydı. Ekonomi alanında ve insana bakıştaki bu değişmelere paralel olarak, XVI. yüzyıldan itibaren din alanında da Reformasyon adı verilen sürece şahit oluyoruz. Almanya'da Martin Luther'in öncülük ettiği bu akım, bireysel kurtuluş yolunda, bireyle Tanrı arasından Katolik Kilisesi'ni çıkarıyordu. Böylece Kilise'nin, asırlardır devam etmekte olan, ruhsal alandaki mutlak (absolute) dünyevi alanda da önemli bir yer tutan otoritesi büyük darbe almıştır. Yeni doğan bu dinsel akım Protestanlık olarak bilinir. Protestanlığın içerisinde farklı mezhepler bulunmaktadır. Bunların ortak noktası, o zamana değin sorgulanmayan Papalık müessesesinin otoritesini tanımamaktır.

Modern çağların başlangıcında ekonomik canlanmaya pozitif etkisi olan bir Protestan mezhep de Kalvinizm'dir. Calvin'in önderliğini yaptığı bu mezhep, cennet'ten Tanrı'nın buyruğunu dinlemeyerek kovulan insanlığın birer mensubu olan takipçilerine, bu dünyada çok çalışıp tutumlu olarak Tanrı'nın sevgisine layık olduklarını göstermeyi öğütlemiştir. Max Weber'in *Protestan Ahlak ve Kapitalizmin Ruhu* adlı eserinde ileri sürdüğü gibi, tutumluluğa, çok çalışmaya ve üretmeye verdiği önem nedeniyle bu mezhep, modern çağlarda ticaretin artması, dolayısıyla da, kapitalizmin doğmasında etkin olmuştur.

Avrupa'da ticaretin gelişerek toprağa bağlı serflik düzeninin zayıflaması derebeylerin otoritesini, Protestanlığın yayılması ise Kilise'nin otoritesinin zayıflamasını sağlamıştır. Siyasal düzlemde, bu kurumların zayıflamasının yarattığı

otorite boşluğu merkezi krallıklar tarafından doldurulacaktır. Nitekim, XVI. yüzyıldan itibaren merkezi ulus-devletlerin yükselişine şahit oluyoruz.

Kaynakça

- Arendt, Hannah. (2000). **İnsanlık Durumu**. çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hayek, F.A. (1995). **Kanun Yasama Faaliyeti ve Özgürlük cilt 2, Sosyal Adalet Serabı**. (çev. M. Erdoğan). Ankara: İş Bankası Yayınları.
- Kelly, J.M. (1992). **A Short History of Western Legal Theory**. Oxford: Clarendon Press.
- Moore, Barrington. (2003). **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri**. Ankara: İmge Kitabevi.
- Miller, David. (1976). **Social Justice**. Oxford: Clarendon Press.
- Palmer, R.R., I. Colton. (1978). **A History of the Modern World**. New York: Alfred A. Knopf, Inc.
- Sabine, George. (1969). **Yakın Çağ Siyasal Düşünceler Tarihi**. (çev. Özer Ozankaya). Ankara: Cem Yayınları.
- Ullmann, Walter. (1070). **A History of Political Thought: The Middle Ages**. Harmondsworth: Penguin Books.
- Yalçın, Aydın. (1983). **İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Weber, Max. (2009). **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**. İstanbul: Alter Yayıncılık.

Ek Okumalar

- Ağaoğulları, M. Ali, Levent Köker. (2001). **İmparatorluktan Tanrı Devletine**. Ankara: İmge Kitabevi.
- Balık, İbrahim. (2011). **Ortaçağ Tarihi ve Medeniyeti**. Ankara: Gazi Kitabevi.

Cevizci, Ahmet. (2008). **Ortaçağ Felsefesi Tarihi**. Bursa: Asa Kitabevi.

Çotuksöken, Betül, Saffet Babür. (1989). **Metinlerle Ortaçağda Felsefe**. İstanbul: Ara Yayıncılık.

Çotuksöken, Betül. (1993). **Ortaçağ Yazıları**. İstanbul: Kabalıcı Kitabevi.

Çüçen, A. Kadir. (2000). **Ortaçağ Felsefesi Tarihi**. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Gilson, Etienne. (2003). **Ortaçağ Felsefesinin Ruhü**. İstanbul: Açılım Kitap.

Jeauneau, Edouard. (2003). **Ortaçağ Felsefesi**. İstanbul: İletişim Yayınları.

Matthew, Donald. (1988). **Ortaçağ Avrupası**. İstanbul: İletişim Yayınları.

Pirenne, Henri. (1983). **Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi**. İstanbul: Alan Yayıncılık.

Pirenne, Henri. (2008). **Ortaçağ Kentleri**. İstanbul: İletişim Yayınevi.

Tunçay, Mete. (2010). **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi 1 (Seçilmiş Yazılar Eski ve Orta Çağlar)**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.